



Мирослав  
ПУРИЋ

историџар  
Међуошћински историџски архив  
у Чачку

УДК: 94(497.115)"1941"(093.2)

## ОРГАНИЗОВАЊЕ ОКУПАЦИОНИХ ЗОНА И ОКУПАЦИОНЕ ВЛАСТИ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ 1941. ГОДИНЕ

**АПСТРАКТ:** После брзој поразе војске Краљевине Југославије у крајкоштрајном Априлском рајту, уследила је, исто иако брза, подела њене територије. И Косово и Метохија иакође су подељени између три окупационе силе: Немачке, Италије и Бугарске. Свака од поменутих сила створиће на Косову и Метохији своју окупациону зону, са својим окупационим снагама и управним апаратом. У овом раду су изнећи подаци о границама тих окупационих зона, њиховом настанку, окупационом систему у свакој од њих, односу окупатора и албанских квислинга према неалбанском становништву, као и о злочинима који су у њима почињени током Друге светске рата.

**КЉУЧНЕ РЕЧИ:** Друга светска рат, Косово и Метохија, подела, окупационе зоне, окупациона власт, злочини

„Прича о Старој Србији представља једну непрекидну бол”,<sup>1</sup> речи су енглескиње Мери Дарам, антрополога, која је први пут посетила Косово у лето 1903. године и била потресена жалосним приликама које је тамо затекла. Та тужна прича отпочела је давне 1389. године, а каснија дешавања на том простору учврстила су у свести српског народа Косово и Метохију као своју Голготу. После векова под турском влашћу, када је знатно измењен етнички састав на Космету<sup>2</sup>, он је враћен под окриље Србије

<sup>1</sup> Александар Растовић, „Британци о косовском вилајету 1903-1913. године”, *ЗРСУ СХУ*, Београд, 2007, 102.

<sup>2</sup> Све до 1690. године Срби ће чинити 98% становништва Косова и Метохије, када ће се велики број Срба иселити са Космета и кренути на север за аустријском војском. Припадници албанских племена, који су до тада настањивали сурове пределе северне Албаније, по дозволи турских власти насељавају напуштена огњишта у руралним, као и у рударским областима Космета. Процес иселавања српског и насељавања албанског становништва на Космету настављен је током читавог 18. века. Али, демографска слика није се мењала само овим процесом, већ и променом вере, тј. преласком у ислам великог броја Срба. И поред тога Срби ће остати доминантан ентитет све до Кримског рата и Берлинског конгреса, када је велики број Албанаца пресељен из Јужне Србије, која је тим конгресом припојена српској држави, на Косово и Метохију (Ема Миљковић, „Становништво Косова и Метохије под османском влашћу”, *ЗРСУ СХУ*, Београд, 2007, 28-33; Душан Т. Батаковић, *Косово и Метохија у српско – албанским односима*, друго допуњено издање, Београд, 2006, 40-41). Јован Цвијић наводи да се од Берлинског конгреса до 1912. године у Србији населило 150.000 Срба са Косо-

1912. године. Процес иселавања Срба са Косова и Метохије биће у стагнацији између два светска рата, а миграција ће у том периоду кренути у супротном смеру. Према попису из 1921. у Краљевини Југославији било је 439.657 Албанаца, 15.000 мање него 1912. године.<sup>3</sup> То је била последица добровољног иселавања Албанаца у Турску, јер нису могли да поднесу власт оних који су им до јуче служили. Прва иселавања започела су одмах после балканских ратова, а до тридесетих година у Турску се добровољно иселило неколико хиљада породица. Број исељених Албанаца у Турску, према званичним државним подацима од 1927. до 1939, износио је 19.279, а број исељених у Албанију 4.322 лица.<sup>4</sup> С друге стране, српске, односно

ва и Метохије. Упркос прогонима и непрестаном иселавању, Срби су 1912. још чинили безмало половину укупног становништва Косова и Метохије (Душан Т. Батаковић, *н. г.*, 46; Михајло Војводић, „Србија и Срби на Косову и Метохији од Берлинског конгреса до Балканских ратова”, *ЗРСУ СХУ*, Београд, 2007, 90).

<sup>3</sup> По том попису на Космету је живело 288.920 или 65,8%, Албанаца и 109.090 Срба (Стеван К. Павловић, *Србија: историја иза имена*, Београд, 2003, 143).

<sup>4</sup> Југословенска и турска влада склопиле су 1938. године конвенцију о иселењу око 200.000 муслимана (Албанаца и Турака) с подручја Косова и Метохије и Македоније у Турску. Због одустајања турске владе и недостатка средстава за отпремање исељеника, споразум никада није био реализован (Душан Т. Батаковић, *н. г.*, 52-53).

југословенске власти од 1919. године започињу процес колонизације Косова и Метохије, који је био део аграрне реформе. Према попису из 1931. године на Косову и Метохији је живело 552.664 становника, од чега 331.549 Албанаца, 180.170 Срба и 40.345 осталих,<sup>5</sup> док је према попису из 1939. године несловенског живља било 422.827 (Албанци, Турци, Роми), а словенског елемента 162.896, од укупно 645.017 становника.<sup>6</sup> Али, све што је на Косову и Метохији позитивно учињено по српско становништво између два светска рата, биће анулирано током Другог светског рата.<sup>7</sup>

### Подела Косова и Метохије

При подели Југославије<sup>8</sup>, а самим тим и Косова и Метохије, Немачка је, као водећа сила, задржала право да у томе има главну улогу, водећи у првом реду рачуна о сопственим економским и политичким интересима и циљевима.

<sup>5</sup> Зоран Лакић, „Положај Косова и Метохије у саставу Југославије”, *ЗРСАНУ СХУ*, Београд, 2007, 109. У периоду од 1922. до 1929. године Звечански округ, са Косовско-митровачким, Вучитрнским и Дреничким срезом припадао је Рашкој области са седиштем у Чачку. Овој области припадали су још и Чачански и Рашки (Новопазарски) округ. Тако је Чачак своју надлежност простирао далеко на југ, чак до Србице (Милош Тимотијевић, „У лавиринту унутрашњих граница - положај Чачка у територијалној подели Србије 1804-2009. године”, *ЗРНМ XXXVIII*, Чачак, 2008, 251).

<sup>6</sup> Димитрије Богдановић, *Књига о Косову*, Београд, 1986, 190.

<sup>7</sup> Нажалост, по Српско становништво на Космету, стање се неће поправити ни после ослобођења 1944. године. Нова комунистичка власт је на исељавање Срба и Црногораца са Космета окретала главу, а једна од првих порука режима која се тицала расељених лица била је да им се „привремено” забрањује повратак на своја огњишта. Због такве политике комунистичког режима и терора Албанаца, Косово и Метохију ће у периоду од 1945. до 1990. године напустити 250.000 Срба и Црногораца (Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *Сурова времена на Косову и Метохији*, ИСИ, Београд, 1991, 559-561; Славенко Терзић, „Европа и поредак мира на Балкану: тријумф историјског реваншизма на Косову и Метохији”, *ЗРСАНУ СХУ*, Београд, 2007, 83).

<sup>8</sup> После Априлског рата Југославија је подељена тако што је територија Словенија подељена између Немачке и Италије; Србија са Банатом стављена је под немачку управу; Косово са делом Македоније додељено је маринетској Великој Албанији под италијанским протекторатом; већи део Македоније, с делом Јужне Србије био је уступљен Бугарској; Бачка, која је добила минималну преправку територија према Хрватској и Словенији, препуштена је Мађарима. Изузетак је учињен једино стварањем НДХ која је обухватала Хрватску, Славонију, део Далмације, од Сплита до Дубровника са три јадранске острва, целу Босну и Херцеговину и Срем до Земунa (Душан С. Батаковић, Протић Ст. Милан, Самарџић Никола, Фотић Александар, *Нова историја српског народа*, Београд, 2007, 310, 318).

Та деоба територија решавана је на састанку између министара иностраних послова Немачке и Италије, фон Рибентропа и грофа Ђана, у Бечу априла 1941. године. Због противречних интереса процес деобе, односно разграничења, текао је веома дуго. То је био повод међусобних сукобљавања која су добијала час веће, час мање димензије. Неповерење, међутим, никада није отклоњено.<sup>9</sup>

Као и цела југословенска држава и Косово и Метохија су разбијени и подељени између окупатора. Највећи део припао је Италијанима и припојен је Албанији краљевским указом од 12. августа 1941. године и на тај начин постао део маринетске државе *Велике Албаније*. Та држава обухватала је територију површине 8.900 км<sup>2</sup> и имала је 560.000 становника, укључујући Плавску, Рожајску и Тутинску префектуру. Од територија Косова и Метохије њој су припале Призренска котлина, Метохија, Централни део Косова до Неродимља и Горњег Поморавља, Дреница, а од априла 1942. године и Ибарски Колашин. Немачкој су припали северни део Косова (Косовска Митровица и Вучитрн) и Мало Косово (Подујево). Ове области су укључене у српско управно подручје у рангу округа у коме су фактичку цивилну власт вршили Албанци. Бугарској су припали Качаник, Сиринићка жупа, део Неродимља и Горњег Поморавља. Бугарска окупациона зона ће се јануара 1942. проширити на Лапски, а јануара следеће године и на Косовско-митровачки и Вучитрнски срез.<sup>10</sup>

Немци су у априлу препустили Пећ, Ђаковицу и Призрен Италијанима, а задржали су Приштину и железничку пругу Косовска Митровица – Урошевцац. На основу наредбе Генералштаба Врховне команде Вермахта од 19. маја, Италијани ће 1. јуна запосести и Приштину. По тој заповести демаркациона

<sup>9</sup> Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *н.г.*, 41; Ђорђе Борозан, *Велика Албанија: историјско, идеје, пракса*, Београд, 1995, 313.

<sup>10</sup> Ненад Антонијевић, *Албански злочини над Србима на Косову и Метохији за време Другој светској рати, докумената државне комисије за утврђивање злочина окупацијора и његових помагача*, Крагујевац, 2004, 9.

линија се кретала од тачке 1504 у југоисточном правцу, тако да се долина Ибра пресеца 10 км западно-северозападно од Митровице, одатле на одстојању 10 км западно и паралелно са пругом Косовска Митровица – Урошевац до хоризонтале 800 код Чикатова (припада Италији) – завијутак пруге 5 км североисточно од Чикатова (припада Италији) – Југовићи, северно од Приштине (Италија) – Прапаштица (Италија) – кота 1270 (10 км западно од Враћа). Овде линија излази на границу бугарског окупационог подручја.<sup>11</sup>

Деобом Косова и Метохије није био задовољан ниједан од три осовинска савезника, па је дошло до мањих корекција. Али ни оне нису могле удовољити свим жељама и апетитима агресора. Немачка и Италија су се највише спориле око рудника лигнита *Косово* у Обилићу и рудника хрома *Језерина* на Шар-планини. Рудник лигнита у Обилићу снабдевао је горивом термоелектрану у Звечану и остао је у поседу Италијана, чиме је и производња у Трепчи пала у његову зависност. То је био велики пропуст Немаца који ће они у више наврата покушати да исправе, али ће демаркациона линија у том делу остати непромењена. Што се тиче рудника *Језерина* он је био веома битан за немачку ратну индустрију. Немци су покушавали да га прикључе Србији, али је граница Србије остала далеко од рудника. Зато ће тежити да овај рудник потпадне под бугарску окупациону зону. Италијани се са тим нису могли помирити и спор је решен у корист Бугара тек у марту 1942. године. Међутим, већ у јулу 1942. године Италијани ће напасти рудник и заузети га. Притом је дошло до оружаног сукоба са бугарском војском. Спор је опет изглађен дипломатским путем и рудник ће до краја рата остати у поседу Бугарске, чије су претензије на Косову и Метохији биле много веће од онога што су добили. Оне су се највише односиле на градове који су припали Италијанима: Приштину, Ђаковицу и Призрен. Зато ће Богдан Филов, председник бугарске владе, у септембру 1941.

изјавити да није задовољан разграничењем, док ће министар војни Даскалов изјавити да Бугарска никада неће признати границе са Италијом. Италијани су, с друге стране, само привидно прихватили диктат Немаца и нису се мирили са успостављеним стањем. То се исто може рећи и за Немце. Обе стране ће у своје спорове увлачити и квислиншке режиме и они ће остати нерешени све до капитулације Италије.<sup>12</sup>

Окупација и разбијање Југославије од стране сила Осовине највећи део Албанаца на Косову и Метохији дочекао је са одушевљењем и активном подршком, у класичном петоколонашком стилу. Оснивање *Велике Албаније* и укључивања већег дела Косова и Метохије у њен састав, Албанци су доживели као остварење свог вишедеценијског сна. Због тога су отворено служили најпре италијанском, а потом и немачком окупатору. Ти окупатори су им, заузврат, формално препустили власт, дозвољавајући им да се према Србима и Црногорцима на Космету понашају по својој вољи и интересима. То је довело до албанског вандализма, који је проузроковао многобројне, у највећој мери некажњене, злочине.<sup>13</sup>

### Немачка окупациона зона

Немачка је, као најјача сила и одлучујући чинилац у деоби Косова и Метохије, извукла највећу економску корист. У својој зони она је приграбила рудник олова и цинка Трепчу са погонима за прераду руде у Звечану, рудник олова и цинка *Койаоник* у Белом Брду, налазишта азбеста код Жабара, Брабонића, Чабре, Рујишта, Јагњенице, Козарева и Камешчака у околини Косовске Митровице, рудник магнетита *Дреница* у Дубовцу код Вучитрна и рудник хрома *Језерина* у бугарској зони у коме је, на основу Бечког споразума, имала право екс-

<sup>11</sup> Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *н. г.*, 41.

<sup>12</sup> Исто, 43-45.

<sup>13</sup> Предраг Илић, „О континуитету сецесионистичког деловања албанских националиста на Косову и Метохији”, *ЗРСАНУ, СХИ*, Београд, 2007, 163-164.

плоатације.<sup>14</sup> Сви ови рудници били су од изузетног значаја за немачку ратну индустрију.

Генерала-потпуковника Фридриха Георга Еберхарта, команданта 60. моторизоване дивизије, која је ушла у Косовску Митровицу, на мосту преко Ибра дочекали су дивизијски генерал Лазар Тонић и његов начелник штаба потпуковник Отон Чуш. Они су немачком генералу саопштили да су добили наредбу Врховне команде југословенске војске о капитулацији и да су њихове јединице спремне за предају. Неколико стотина метара даље, Еберхарта је дочекао Џафер Дева са групом својих истомишљеника.<sup>15</sup> Он је захвалио немачком генералу на ослобођењу од српског ропства и ставио се на располагање окупаторској војсци. Генерал му је наредио да остане на дужности председника општине и осигурава ред и мир. Мања немачка јединица упућена је у руднике Трепчу и Стари Трг ради њиховог обезбеђивања. Идући дан у рудник су стигли делови 13. техничког батаљона.<sup>16</sup>

Генерал Еберхарт је 21. априла у Косовској Митровици одржао састанак са групом утицајних албанских квислинга. Поред њега, са немачке стране, састанку су присуствовали начелници оперативног и обавештајног одељења 60. дивизије, начелник позадине, ко-

мандант кантонмана и командант 513. пука, пуковник Виктор Бартки. Квислинзи који су присуствовали овом састанку били су из Косовске Митровице, Сјенице, Новог Пазара, Вучитрна, Приштине, Подујева, Истока, Пећи и Дренице. Скуп је трајао кратко, мање од једног сата, а отворио га је Џафер Дева. Генерал је прочитао унапред припремљен протокол који је одмах преточен у записник. Према том записнику, који су сви присутни прихватили и који се касније третирао као уговор, констатовано је да је дотадашња државна власт изгубила сваки ауторитет и да се мора успоставити нова ради одржавања реда и мира. Зато су албанско становништво и вође албанске народности позвани да преузму власт. У том циљу Албанци треба да буду председници општина и њиховим наређењима мораће се повиновати сви грађани. Предвиђено је да Албанци преузму и положај среских начелника и сектор школства. Судска власт би се, у почетку, вршила у општинама, док би се у селима одредиле сеоске судије. Ради жалбеног поступка у Косовској Митровици би се образовала виша судска инстанца. Право пресуде остављено је немачким командантима. Као прелазно решење задржани су дотадашњи важећи правни прописи. Немци су најавили нужност формирања помоћне албанске полиције за коју је употребљен термин *албанско домобранство*. Новоформирана власт требало је да покупи оружје од становништва и преда га председницима општина. Најављено је и исељавање Срба, али је то условљено Хитлеровом наредбом. Такође ја наговештена евакуација колонизованих Срба и Црногораца.<sup>17</sup>

На овом скупу ударени су темељи квислиншке власти. Први пут су споменуте наоружане албанске формације за које ће се касније усталити назив вулнетари.<sup>18</sup> Неоспорно је да је

<sup>17</sup> *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije* (у даљем тексту *Zbornik NOR-a*), том XII, књ. 1, Београд, 1973, док. 18.

<sup>18</sup> Вулнетар је албанска реч која означава добровољца, добровољног учесника у некој акцији. Овај термин улази у употребу посредством косовско-метохијских историчара и политичара тек после 1970. године. У документима из времена народноослободилачке борбе овај термин био је изузетно ретко употребљаван. Тада су најчешће коришћене синтагме наоружани сељаци или сеоске страже (према:

<sup>14</sup> Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *н. г.*, 44.

<sup>15</sup> Џафер Дева је рођен 21. фебруара 1904. године у Косовској Митровици, као четврти од седморо синова Ибрахима Деве, богатог трговца. Године 1880. Деве су прешле из Ниша у Косовску Митровицу. По завршеном основном, Џафер је школовање наставио у Истамбулу. Завршио је Roberts College, у коме су школовани синови турских племића и богаташа. Затим је, захваљујући очевом богатству, наставио школовање у Бечу. По завршеном школовању Џафер одлази у Египат, где се запошљава као чиновник у Британској колонијалној управи. Боравак у Истамбулу, Бечу и Александрији омогућио му је да, осим албанског и српског, научи и турски, немачки, енглески и арапски језик. У Митровицу се враћа након три године проведене у Египту и запошљава се код оца у трговини. Џафер се почео експонирати као политичар на оснивачкој скупштини друштва Мерхамет, када је је изабран за председника. Не може се поуздано рећи када се почео бавити обавештајним радом. ОЗНА процењује да је то било 1934. године, када је први пут боравио у Немачкој. Постоје и тврдње да је то било касније (1936. или 1937. Године). Реална и оправдана је претпоставка да се то догодио када се оженио (Milorad Vavić, Đorđe Ličina, Jovan Pavlovski, *Džafer Deva, Andrija Artuković, Vjekoslav Luburić, Vančo Mihajlov, Zagreb*, 1985, 186-189).

<sup>16</sup> Milorad Vavić, Đorđe Ličina, Jovan Pavlovski, *н. д.*, 192.

Еберхартов циљ био обезбеђивање реда и мира на окупираној територији, али је поступак био неуобичајен и далеко изнад овлашћења једног трупног генерала из прве борбене линије. Закључци овог састанка били су у супротности са привременим смерницама за поделу Југославије које је 12. априла издао сам Хитлер. Еберхарт је организовао квислиншку власт у свим местима у којима су се налазиле његове јединице, не водећи рачуна да још није било извршено разграничење са Италијом. Због тога је овај његов чин наишао на противљење виших војних и окупационих власти. И сам Еберхарт је био свестан свог поступка, па је, достављајући записник команданту 11. армијског корпуса, указао како Италијани не би требало да сазнају тачну садржину уговора, већ само то да је са албанским народним вођама склопљен споразум о одржању реда и мира. Без обзира на све, чињеница је да су закључци са овог састанка, упркос немачким противљењима, представљали платформу за рад домаћих издајника. Садржина и дух закључака осећали су се све време окупације и пратили су сва збивања која су се тада догађала.<sup>19</sup>

У Косовској Митровици је, наредбом војноуправног команданта у Србији од 28. априла 1941. године, основана команда места – *Оријскокомандантшура* – која је новом наредбом од 2. маја преименована у Окружну команду – *Крајскокомандантшуру* – чија је ознака била I/861. У децембру 1941. спроведена је

нова подела војне управе у Србији, па је у Косовску Митровицу премештена Крајскокомандантура I/838 која је до тада била у Шапцу. До јула 1941. Крајскокомандантура у Косовској Митровици била је потчињена Обласној команди – *Фелдкомандантшури (V) 816* – у Ужицу. Потом је, до јануара 1942, била подређена *Фелдкомандантшури (V) 809* у Нишу, а од тада *Фелдкомандантшури (V) 610* у Врњачкој Бањи, односно Краљеву. Крајскокомандантура је на челу имала *крајскокомандантиа*, а затим бројни војно-управни апарат. Имала је и једног официра задуженог за обавештајне послове, као и екипу преводилаца. Она је у центру сваког среза имала по једног старијег водника као представника управе. У њену надлежност спадала је и *Фелджандармерија* – војна жандармерија – чије се бројно стање мењало.<sup>20</sup>

Пошто је 60. моторизована дивизија отишла из овог краја, као окупационе трупе доведене су посадне јединице. У Косовској Митровици су у августу 1941. године били лоцирани штабови 737. и 750. пешадијског пука 717. дивизије, штаб 3. батаљона 737. пука са три чете, 2. батаљон 750. пука, 5. чета 592. ландеспицен батаљона, одељење за ометање везе 4. чете 621. армијског пука за везу, радио-одељење батаљона за везу 717. дивизије, дивизијска интендантска управа, војна болница 717. дивизије и дивизијска телефонска централа (у Звечану). У Косовској Митровици био је смештен Гранични комесаријат који је у свим пограничним местима имао испоставе. Такође, ту је била смештена и Управа за експлоатацију железница Б.<sup>21</sup>

Срезови Косовско-митровачки, Вучитрнски и Лапски припали су немачкој окупационој зони и укључени су у састав окупиране Србије. Војни заповедник у Србији образовао је 29. априла 1941. године Савет комесара са Миланом Аћимовићем, бившим министром у влади Милана Стојадиновића и од раније

Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *н. г.*, фуснота 112). Вулнетари су били најстарија и најбројнија квислиншка војна организација на Косову и Метохији. Њихова улога била је чување пограничних албанских села од четничких напада, али највише им је лежала пљачка неалбанских села, батинање, злостављање, као и убијање српског и црногорског становништва. Били су организовани на племенској ређе на територијалној бази. Иако су имали команданте, њихова борбена дејства била су лишена присуства чак и најосновније војне тактике. Њихови напади су личили на нападе хорде, а повлачење, када су на њега били приморани, на опште бежање. Дејствовали су на подручју италијанске и немачке окупационе зоне, а од њих су добијали и плате. Имали су изразит антијугословенски, а нарочито антирпски став. Вулнетари су на подручју Косова и Метохије, као и Македоније, починили небројене злочине за време Другог светског рата (Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *н. г.*, 84-85; Павле Џелетовић Иванов, *Балистички њокрет 1939-1952. године*, Београд, 2000, 104-106).

<sup>19</sup> *Zbornik NOR-a*, том XII, knj. 1, Beograd, 1973, dok. 18.

<sup>20</sup> Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *н. г.*, 46. Крајскокомандантуре су носиле ознаке I и II што је означавало класу, а фелдкомандантуре слово V што је значило да, осим војних, обављају и управне задатке.

<sup>21</sup> Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *н. г.*, 46-47.

познатим пронемачки оријентисаним политичарем. Тиме је обележено успостављање цивилне квислиншке власти, јер је Савет комесара настао као помоћни и извршни орган окупационе војне управе. Али, Немци нису били задовољни радом Савета комесара, па су августа 1941. образовали Српску владу на челу са армијским генералом југословенске војске Миланом Недићем. Његова влада *Народної сјаса* требало је да ефикасније сузбије оружани отпор и да окупатору омогући несметану експлоатацију привредних и других богатстава на окупираном подручју. Савет комесара је 6. августа донео Уредбу о уређењу и управи у области Косова. Образован је Косовски округ, са горе наведеним срезovima и седиштем у Косовској Митровици. Округ је придодат Дринској бановини, чије је седиште било у Ужицу, а Албанци су требали да имају свог повереника при Банској управи у рангу помоћника бана. Било је предвиђено да он суделује у решавању свих питања која се буду односила на Косовско-митровачки округ. Уредбом је предвиђено да срески начелници буду припадници већине, а њихови заменици припадници мањине, под условом да мањина чини најмање 25% среског становништва. Остали чиновници постављали би се сразмерно броју становника, по националном кључу. Иста начела одређена су за општине и жандармерију, као и остале институције. Сва постављења службеника задржала је српска управна власт у Београду, а за службенике албанске народности она су вршена у споразуму са вођом албанске народносне групе. Сви службеници морали су да имају одговарајућу школску спрему. У Митровици је био предвиђен Окружни суд потчињен апелационом суду у Нишу, који је требало да буде друго степениорган. У свим срезovima предвиђено је оснивање среских судова. Априла 1942. године при Окружном суду је, као посебно одељење, образован Окружни шеријатски суд. Предвиђено је и да Албанци имају своје основне школе, а школске 1941/42. године у Митровици је требало да се отвори осморазредна гимназија са наставом на албанском језику.

У свим школама прописана је обавеза учења српског језика. Уређење Исламске верске заједнице требало је регулисати посебном уредбом, а за њено седиште одређен је Нови Пазар.<sup>22</sup>

Влада Милана Недића донела је 18. децембра 1941. године Уредбу о административној подели Србије, којом је предвиђено да се општа управа врши у окрузима, срезovima и општинама. Укинута су бановине, а један од 14 округа био је Митровачки са седиштем у Косовској Митровици. Уредбом је одређено да окружни начелник буде представник Владе, који ће обављати највишу политичку и општу власт у округу. Овом Уредбом извршено је и проширење округа прикључивањем Студеничког среза са седиштем у Рашки. На тај начин значајно је измењена национална структура становништва у корист српског живља, па је применом националног кључа у окружном начелству осигуран већи број чиновничких места. У Студеничком срезу није живео ниједан Албанац, а његовим прикључивањем Косовско-митровачком округ је имао 189.252 становника, од чега 83.749 Срба.<sup>23</sup>

Албански квислинзи нису били задовољни ни првом ни другом уредбом, што је довело до многих спорења са Владом у Београду. Међутим, Окружно начелство је формирано и очекивало се да ће на ту функцију бити изабран Џафер Дева, који је дотада био срески начелник у Косовској Митровици. Међутим, на то место постављен је Хивзи Мераку који је, због неспособности, после само два месеца смењен. Заменио га је у септембру 1941. Аго Агај, који је дошао из Албаније, али је у децембру и он смењен по наређењу Немаца и морао је да напусти Косовску Митровицу. За окружног на-

<sup>22</sup> Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *н. г.*, 48-49; Павле Целетовић Иванов, *н. г.*, 60-61.

<sup>23</sup> Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *н. г.*, 49-50; Павле Целетовић Иванов, *н. г.*, 61. Италију није напустила мисао о прикључивању овог округа Великој Албанији. Аргумент за припајање ове области био је да је она насељена већинским албанским становништвом. То је отклоњено управом овом Уредбом од 18. децембра, донетом на иницијативу немачког војног команданта (Слободан Д. Милошевић, *Немачко-италијански односи на тлу окупиране Југославије 1941-1943*, ИСИ, Београд, 1991, 111-112).

челника постављен је Ибрахим Љутви, који је завршио Правни факултет у Београду, а који је као студент био члан организације *Беса*. Постављени су и срески начелници: У Косовској Митровици Етхем Ферхати, у Вучитрну Арслан Бољетини, који ће ускоро отићи на исту функцију у Србици, а кога ће заменити Мустафа Алијевић Прешева који је до тада био срески начелник у Тутину, у Подујеву је постављен Ризах Спахија, а затим Јахја Фуша. Среска начелства су по свом устројству била аналогна окружном. Између њих је постојала субординација, али се није могла доследно спроводити због међунационалних сукобљавања. У свим општинама округа, осим у Лепосавићу и Ибарској Слатини, Албанци су били председници. У ова два места задржани су председници који су се на тим позицијама затекли у априлском рату.<sup>24</sup>

Поред наведених војних формација, како немачких, тако и квислиншких, у овој окупационој зони су деловале и све немачке полицијско-обавештајне организације. Овај компликовани механизам састојао се од комплекса војних обавештајних служби и обавештајно-безбедносних организација нацистичке државе и партије. То су биле следеће организације: *АБВЕР*, Служба *Ис* (један *Ц*), Служба безбедности (*Sicherheitsdienst*, скраћено *СД*), Гестапо (*Geheime Staatspolizei*), Уред за иностранство (*Amt Ausland*), Тајна војна полиција *ГЕП* (*Geheimfeld – polizei*). Квислинзи су били укључени у све ове организације.<sup>25</sup> Од осталих агентура треба споменути да је у Косовској Митровици био обавештајни обласни центар Љотићевог Српског добровољачког корпуса, којим је руководио Стеван Илић. Он је уско сарађивао и са Гестапоом. За обавештајне органе Српске државне страже радили су Јован Бркић и Зенон Демић, као и Душан Драговић, мајор *СДС*. За ову обавештајну службу радили су и неки од албанских жандарма и службеника.<sup>26</sup>

Током 1941. године немачке окупационе власти су стање у Косовско-митровачком округу карактерисале као анархично. Формирани органи квислиншке албанске власти нису функционисали, јер је чиновнички апарат био састављен претежно од недовољно писмених и неискусних људи. Савет комесара и влада Милана Недића доносили су прописе, али их албанска власт у округу није ни поштовала, ни прихватала. Албанци су били незадовољни што је Косовско-митровачки округ припао Србији, па су у том смислу истицали своје захтеве. Проиталијанска фракција на челу са Ферхатом бегом Драгом била је за прикључење округа великој Албанији, у чему је уживала подршку италијанских и албанских власти из Тиране. Друга, пронемачка фракција Џафера Деве, уз подршку Бедри бега Пејанија, није била наклоњена Италијанима и заступала је становиште да би подручје округа требало да има специјалан статус и буде под немачким протекторатом. Обе фракције су биле за *Велику Албанију* и обе су према српским властима наступале са великоалбанских позиција.<sup>27</sup>

С друге стране, српске власти се нису мирале са таквим стањем. Милан Аћимовић се у мају и јуну 1941. два пута обраћао војно-управном команданту Србије, обавештавајући га да су Албанци протерали органе српске власти и формирали своје. Он је молио да се успостави власт која би била ауторитативна и потчињена Савету комесара, а састављена од чиновника бивших југословенских власти. Али, Албанци нису одустајали од своје намере игнорисања надлежности Савета комесара, што су и предочили окупационим властима. Једна делегација, предвођена Џафером Девом, крајем маја је посетила војно-управног команданта Србије и друге окупаторске функционере у Београду, захтевајући аутономију. Али, одговор их није задовољио јер су им свуда саветовали да решење траже у преговорима са Миланом Аћимовићем и комесарском управом. И поред таквог одговора, Џафер Дева и остали из Косов-

<sup>24</sup> Божовић Бранислав, Вавић Милорад, *н. г.*, 50-51; Павле Џелетовић Иванов, *н. г.*, 61-62.

<sup>25</sup> Павле Џелетовић Иванов, *н. г.*, 88-89.

<sup>26</sup> Milorad Vavić, Đorđe Ličina, Jovan Pavlovski, *н. д.*, 221.

<sup>27</sup> Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *н. г.*, 63-67.

ског комитета одбијају преговоре са српским властима и 17. јуна поново шаљу делегацију у Београд. На челу ове делегације био је Џафер Дева. Сада је делегација за Косовско-митровачки округ захтевала статус какав је имао Банат. Но, Немци су остали неумољиви и рекли су им да се морају помирити са чињеницом да округ остаје у Србији. Када је постало јасно да таквом тактиком и поступцима не могу постићи прикључење Албанији или аутономију, Џафер Дева, Бедри Пејани и Ферхат бег Драга морали су признати да су преговори са српским властима неминовност. Зато су 12. јула обновљени разговори у којима су учествовали Момчило Јанковић са српске стране, а са албанске Џафер Дева, Али Драга, Агиф Блута и Шабан Мустафа. Преговарало се о функционисању судова и постављању судија. Притом је постигнут начелан договор о њиховом уређењу.<sup>28</sup>

Немцима је био неопходан мир на Косову и Метохији ради неометане експлоатације његових природних богатстава. На прилике у овом раздобљу утицао је и развој народноослободилачке борбе. Увече, 30. јула 1941. године, група од седам рудара Трепче, под непосредним руководством Месног комитета КПЈ, минирала је стуб на жичари која је превозила руду од рудника у Старом Тргу до флотације у Звечану. Тада је формиран Копаонички партизански одред. Партизани су током августа и септембра извели неколико оружаних акција у Ибарској долини. Осећајући се угроженим, Немци су четницима Косте Пећанца, под командом војводе Сухопланинског Машана Ђуровића, допустили да смене албанске жандарме у Ибарској Слатини и Лепосавићу. Први контакти четника и албанских квислинга успостављени су под покровитељством Крајскокомандантуре из Косовске Митровице, 30. септембра 1941. године, на мосту на Церањској реци код Ибарске Слатине. Састали су се четнички војвода Машан Ђуровић, војвода ибарски Васа Поповић и војвода пилатовачки Давид Поповић са Џафером Девом и Бајазитом Бољетинијем.

Састанку је присуствовао и крајскокомандант капетан Фридрихс. Договорено је да демаркациона линија буде Церањска река (целим током до ушћа у Ибар). Закључено је да се међусобно не нападају и да свака страна на својој територији буде одговорна за ред, као и да се заједно боре против Копаоничког партизанског одреда. Овај споразум поштован је само два дана. Прво је са неколико страна нападнут Ибарски Колашин насељен Србима, који је приликом разграничења отцепљен од Косовско-митровачког округа и припојен Дреничком срезу, односно италијанској окупационој зони. Нападом је непосредно руководио Агиф Блута. Становништво и малобројни дучађински и колашински четнички одреди пружили су веома слаб отпор. Последице овог напада биле су тешке. Сва села су спаљена, а становништво протерано у Студенички срез. Велики број људи је, махом оних који нису успели да побегну, побијен.<sup>29</sup>

Док су се у Ибарском Колашину водиле борбе, четници под вођством Машана Ђуровића заузели су Бањску и протерали жандарме. Међутим, после запоседања и спаљивања Ибарског Колашина, вулнетари и жандарми су протерали четнике и задржали Бањску у својим рукама. Напад је после краћег времена, колико су трајале припреме, настављен. Вулнетари из Шаље и Лапског среза, заједно са жандармима, кренули су 14. октобра 1941. и потиснули четнике, палећи све пред собом, док је народ панично бежао долином Ибра. У међувремену, Копаонички партизански одред је ослободио Рашку и створио велику слободну територију у Ибарској долини, која је био интегрални део Ужичке Републике. Партизани су код села Тврђана у Лепосавићкој општини дочекали нападаче, спречавајући их у даљем паљењу и пљачки. Након краће борбе присилили су их на повлачење до полазних положаја,

<sup>28</sup> Исто, 208-209; Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *н. г.*, 68-69. Датум састанка на мосту на Церањској реци преузет је из дела Суrowa времена на Косову и Метохији. Вавић у делу о Џаферу Деву износи да је до састанка дошло 27. септембра. Пошто је Вавић аутор и један од аутора оба наведена дела, одлучио сам се за датум који је наведен у новијој књизи.

<sup>28</sup> Milorad Vavić, Đorđe Ličina, Jovan Pavlovski, *н. д.*, 201-203.



задржавајући ову територију све до велике немачке офанзиве на слободну територију у Западној Србији новембра 1941. године.<sup>30</sup>

И поред ових сукоба, Џафер Дева није одустајао од договора са Пећанцем, јер је увидео колика му опасност прети од партизана. Њих двојица ће се поново састати у Куршумлијској бањи. Већи део разговора односио се на потребу заједничке борбе против народноослободилачког покрета који се расламсавао, док би остала спорна питања била решена споразумно у договору са Немцима. Трећи састанак Џафера Деве са четницима Косте Пећанца збио се у Подујеву, октобра 1941. године. Пећанца је заступао његов син, војвода Милан Пећанец. Тада је договорено да се у будућности морају избегавати обострани испади и ако се на њиховим подручјима буду кретале какве сумњиве особе, обавезали су се да исте одмах предају надлежним властима. Ако ова обавеза не буде поштована, предвиђено је да се председници општина, заједно са својим кметовима, предају немачким војним властима ради кажњавања.<sup>31</sup>

Јасно је да се овде није радило о споразумевању, већ о примању к знању диктата Крајско-мандантуре, односно о немачком покушају да се стане на пут анархији која је владала у округу. Али, стање се није битније променило. Тактика Џафера Деве и Албанског народног савеза састојала се у вербалном изјашњавању за немачке предлоге и споразум са српским властима, али се у пракси настављало по старом. Сви захтеви из Београда, чак и најбаналнији расписи, завршавали су у канти за отпатке. У појединим ситуацијама Албанци су поступали супротно од онога што се захтевало из Београда. Али, Немци су полако губили стрпљење и приморали су, у децембру 1941. године, обе стране да седну за преговарачки сто. Састанак је одржан у Косовској Митровици, а српска влада је послала бројну делегацију стручњака. Они су се са представницима Албанског народног савеза договарали о спровођењу Уредбе од 6. августа

1941. године. У току разговора долазило је до међусобног ценкања, највише око тога на ком ће радном месту службеник бити Албанац, а на ком Србин. Највише потешкоћа изазвала су питања ко ће бити директор финансијског инспектората, те како ће тећи постављење просветних радника и припајање албанске жандармерије Српској државној стражи.<sup>32</sup>

И поред свих напора, успостављање власти и организовање државне управе никада није приведено крају. Односи између службеника Срба и Албанаца одражавали су стање између владе Милана Недића и Албанског народног савеза. Спорови су били чести, а обе стране су се међусобно оптуживале. Власт је била само привидно заједничка. Стварни господари били су Албанци. Јавно су говорили да је њихов циљ припајање Косовско-митровачког округа Албанији. Немци су схватили да албанска лојалност проистиче из њихове мржње према Србима и сматрали су да би такво стање требало што дуже подржавати.<sup>33</sup>

У овом делу Косова и Метохије насиља над Србима кренула су од слома југословенске војске. Први на удару били су насељеници. Од априлског рата њих су прогониле банде – неке су убијали, а већину опљачкале и прогнале. Прве жртве пале су око 20. априла, у Лапском срезу, а затим у Вучитрнском и Косовско-митровачком. Највише протераних породица било је у Подујеву (1275), а најмање у Косовској Митровици (103). Према регистру који је сачинио војно-управни саветник Крајско-мандантуре у Косовској Митровици, др Герхард Ролфс, од маја до децембра 1941. године у округу је било 68 случајева насиља, пљачки, паљевина и убистава. Регистар је, међутим, био непотпун, пошто је напада, паљевина и пљачки било много више. Тако је у Лапском срезу регистровано само осам убистава, а то је десети део од стварног броја. До краја године спаљена су и порушена сва насељеничка

<sup>30</sup> Milorad Vavić, Đorđe Ličina, Jovan Pavlovski, *n. d.*, 209-210.

<sup>31</sup> Isto, 210; Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *n. g.*, 69.

<sup>32</sup> Milorad Vavić, Đorđe Ličina, Jovan Pavlovski, *n. d.*, 212; Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *n. g.*, 69-71.

<sup>33</sup> Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *n. g.*, 71-73.

села у округу, а процес њиховог протеривања трајао је до краја 1941. године. Насељеничка села остала су без становника. Нису, међутим, само досељеници прогоњени, већ и староседеоци. Ове мере биле су пропраћене и убиствима, у случајевима када је пружан отпор, али и осветама због пређашњих сукоба. У једном извештају Фелдкомандантуре из Ниша, барон фон Ботмер обавестио је др Харалда Турнера, начелника Управног штаба при Војној управи Србије, како је потребно да Фелдкомандантура из Ужица, којој је округ припадао, запрети Албанцима оружјем, уколико не престану са протеривањем Срба и Црногораца. Требао би напоменути да се овде не ради о бризи окупатора за Србе и Црногорце, већ се тако поступало због великог броја избеглица са Косова и Метохије које су стварале огромне проблеме окупационим властима у Србији. Такође се претпостављало да ће њихова имања остати необрађена, па ће бити смањене могућности за реквизицију намирница и прехрану окупационе силе. Сваке демонстрације или фашистичке манифестације коришћене су од стране албанских вођа за ширење антисрпског расположења. Резултат њиховог хушкања био је да су неке профашистичке групе физички нападале Србе и Црногорце који су се затекли на улицама.<sup>34</sup> Насиље над Србима у Косовско-митровачком округу, као и на читавом Космету, није престајало током читавог рата. Многи су хапшени и одвођени у косовско-митровачке затворе, којих је било четири.<sup>35</sup> Према подацима општинских организација СУБНОР-а у Косовској Митровици је страдало 525 Срба и 28 Албанаца, у општини Лепосавић 28, у Лалском срезу 62, а у Вучитрнском 93 Србина.

<sup>34</sup> Исто, 232-233; Milorad Vavić, Đorđe Ličina, Jovan Pavlovski, *n. d.*, 198-199.

<sup>35</sup> Налазили су се у подруму управне зграде рудника Трепча у Звечану. И други је био у Звечану, а налазио се у једној новосаграђеној згради у стамбеном насељу, трећи је био похрањен у представништву градске полиције у Косовској Митровици, а четврти, најстрожи и са крајње нељудским режимом, налазио се у надлежности Испоставе СД и Гестапоа (Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *n. g.*, 169; Ненад Антонијевић, *n. g.*, 33).

Сматра се да је за време окупације око 30.000 Срба напустило немачку окупациону зону.<sup>36</sup>

Положај Срба у Косовско-митровачком округу отежан је и враћањем феудалних обавеза и кметске зависности. Тиме су окупатори, да би чвршће везали аге и бегове за себе и искористили њихов утицај на Албанце за своје интересе, вратили точак историје уназад. Агама и беговима у овом округу признато је право на четвртину чистих приноса у жетви и плодовима са некада одузетих имања. Овим актом су на селу измењени постојећи производни односи на штету претежно сиромашних, углавном српских сељака, а у корист давно развлашћених феудалаца. На састанку у Врњачкој Бањи, у пролеће 1942. године, представници српске Владе и Албанског народног савеза одлучили су да се четвртина убира са свих поседа са којих се убирала до 1912. године.<sup>37</sup>

Поред Срба, на Косову и Метохији је страдало и јеврејско становништво, које је углавном живело у Приштини (око 400) и Косовској Митровици (136). Јевреји у Косовској Митровици доселили су се у овај град из Приштине. Прве две породице су се доселиле почетком 20. века, јер их је привукао брз развој вароши. Досељавање је настављено и касније. Њихов прогон из Косовске Митровице отпочео је уласком немачких трупа у овај град. Другог дана окупације, Јеврејима је наређено да морају на левој руци да носе жуте траке са натписом на немачком и шиптарском језику *Jude-Израелии*. Немци нису директно издавали наредбе које су се односиле на прогон Јевреја, већ су то радили преко домаћих власти. Крајем априла Џафер Дева, као председник Косовско-митровачке општине, издаје наредбу за обележавање свих јеврејских радњи натписима на немачком и албанском – *Judengeschäft* (Јеврејска радња). Исте године, 20. маја, он издаје наредбу о одузимању целокупне јеврејске

<sup>36</sup> Ненад Антонијевић, *n. g.*, 37; Павле Целстовић Иванов, *n. g.*, 74. Током Другог светског рата на територији Косова и Метохије убијено је 10.000 Срба, док ће се њих око 100.000 иселити у Србију (Ненад Антонијевић, *n. g.*, 37).

<sup>37</sup> Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *n. g.*, 74-75.

непокретне и покретне имовине и њеном преласку у државне руке.<sup>38</sup> Почетком априла 1942. године сви Јевреји из Косовске Митровице депортирани су у логор Сајмиште и ликвидирани у покретним гасним коморама. То је била последња већа група ликвидираних Јевреја са подручја окупиране Србије. Зато је Емануел Шефер, један од најповерљивијих Химлерових људи, могао у мају 1942. да обавести свога шефа како је „Србија очишћена од Јевреја”.<sup>39</sup>

### Италијанска окупациона зона – Велика Албанија

На основу Мусолинијевог декрета од 29. јуна 1941. донет је 22. јула *Декрет бр. 165* којим се Албанији прикључују делови југословенске и грчке територије. Овај декрет, потврђен краљевским указом, био је пропраћен уредбом намесника Јакоминија од 12. августа 1941. године и односио се на организовање администрације у областима прикљученим Албанији. Уједињењем окупираних територија на Косову и Метохији, Македонији и некадашњој црногорској територији Плав-Гусиње и Улцињ, настала је *Велика Албанија* о којој су некада сањале албанске патриоте. Ова *Велика Албанија* била је саставни део италијанске империје са врло ограниченом државношћу.<sup>40</sup>

Италијанска окупациона зона захватала је највећи део Косова и Метохије. Због неспоразума око демаркационе линије италијанска војска је тек јуна 1941. године запосела цело подручје које јој је припало. На основу наредбе Врховне команде италијанских снага од 20. априла 1941. приступило се дислоцирању италијанских јединица у окупиране просторе западне Македоније, Косова и Метохије. У области су биле распоређене јединице 14. армијског корпуса чија се команда налазила у Призрену. Корпус је био у саставу 9. армије, која је била

потчињена Вишој команди италијанских оружаних снага у Албанији. Од 12. јуна 1941. године Команда 9. армије постала је Виша команда оружаних снага, пошто је дотадашња истоимена команда расформирана. На Косову и Метохији биле су распоређене јединице из састава пешадијске дивизије *Пуље*, као и део 1. алпске групе *Вале*, која је одржавала везу између дивизија *Пуље* и *Качајоре дела Алии*. Касније, после устанка у Црној Гори 13. јула, Команда 14. корпуса је из Призрена прешла у Скадар како би одатле организовала операције дивизија *Пуље* и *Фиренца* и албанског батаљона *Скендербеј* на територији Црне Горе.<sup>41</sup> Током времена било је одређених измена у саставу и распореду јединица. Италијански гарнизони били су бројно велики и контролисали су цело подручје, без обзира што је цивилна власт била уступљена влади у Тирани. Осим војних јединица, Италијани су на Косову и Метохији стационирали и 4. мобилни карабињерски батаљон са седиштем у Призрену, као и 7. финансијски батаљон. Овај батаљон, иако номинално потчињен префектурама, упуства за рад и наређења добијао је директно из Рима.<sup>42</sup> Поред ових формација, на територији италијанске окупационе зоне били су и вулнетари, који су постојали на целом Косову и Метохији, као и *црнокошуљашки*, односно својеврсна војна организација која је представљала снагу изван закона. Хапсили су и убијали људе, палили куће и пустошили имовину на своју руку. На Косову и Метохији су постојале три-четири такве јединице од по сто људи, са седиштима у Призрену, Приштини и Пећи.<sup>43</sup> Укупно, Италијани су на Косову и Метохији имали 20.000 војника, око 5.000 карабињера, финанси и припадника граничних јединица и око 5.000 наоружаних албанских квислинга.<sup>44</sup>

<sup>38</sup> Исто, 247-249; Ненад Антонијевић, *н. г.*, 34; Milorad Vavić, Đorđe Ličina, Jovan Pavlovski, *н. д.*, 199.

<sup>39</sup> Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *н. г.*, 252; Ненад Антонијевић, *н. г.*, 35;

<sup>40</sup> Ђорђе Борозан, *н. г.*, 300; Петер Баргл, *Албанци*, Београд, 2001, 220-221.

<sup>41</sup> *Zbornik NOR-a*, том XII, књ. 1, Београд, 1973, док. 7, 56, 98, 116; Павле Џелстовић Иванов, *н. г.*, 58; Ђорђе Борозан, *н. г.*, 302-303.

<sup>42</sup> Исто, том XII, књ. 1, Београд, 1973, док. 69,70; Павле Џелстовић Иванов, *н. г.*, 58.

<sup>43</sup> Ђорђе Борозан, *н. г.*, 305.

<sup>44</sup> Павле Џелстовић Иванов, *н. г.*, 53.

Да би задовољила великоалбанске националисте и код Албанаца појачала утисак о ослобођењу, Италија није Косово и Метохију третирала као окупационо подручје, већ као ослобођену територију. Организација квислиншке власти на Косову и Метохији поверена је Високом цивилном комесаријату за Косово, Дебар и Стругу, који је формиран одлуком албанске владе од маја 1941. године. Овај комесаријат за припојене области, којим је руководио Фејзи Ализоти од маја до децембра 1941. године, бавио се углавном успостављањем политичке и управне власти у префектурама. Од 3. децембра 1941. функције овог комесаријата преузеће Министарство за ослобођене крајеве именовано Јакоминијевим декретом од 12. фебруара 1941, а које је радило до 12. фебруара 1943. године, када његову функцију преузимају разна министарства албанске владе. Квислиншка власт у италијанској окупационој зони брзо је успостављена и била је организована по угледу на власт у Албанији. До августа 1941. основане су *ирефектиуре* (окрузи) у Призрену и Приштини, а септембра исте године и у Пећи. Призренска префектура имала је *ненирефектиуре* (срезове) у Ђаковици, Сувој Реци, Ораховцу и Драгашу. На територији ове префектуре, која је обухватала површину од 3.090 км<sup>2</sup>, живело је 230.000 становника у 38 комуна. У саставу Приштинске префектуре били су гњиланска и урошевачка ненпрефектура. Ова префектура имала је површину од 2.310 км<sup>2</sup>, 200.000 становника и 31 комуна. Пећка префектура имала је ненпрефектуре у Србици, Истоку, Тутину и Плаву. Захватала је површину од 2.310 км<sup>2</sup> и имала 130.000 становника који су живели у 26 комуна.<sup>45</sup>

Префектуре су биле потчињене Министарству унутрашњих послова албанске владе, а префекте који су били на њеном челу, постављао је декретом министар унутрашњих послова. У надлежности префектуре били су послови судства, просвете, културе и привреде.

Најважнија службеничка места била су инспектори општина који су контролисали рад и одобравали општинске буџете и први секретари префектура који су водили све поверљиве послове. Осталом администрацијом руководио је други секретар префектуре, док се остало особље бавило административним пословима и спроводило задатке које су им одређивали префекти, инспектори општина и секретари. Префекти су се бавили и обавештајним пословима. МУП у Тирани стављао им је на располагање одговарајућа финансијска средства и организовање све шире мреже агената. Ненпрефектуре су се бавиле сличним пословима као и префектуре, с том разликом што су њихове надлежности биле ограничене на један срез.<sup>46</sup>

На положаје префекта постављана су поверљива лица која су обавезно морала бити чланови Фашистичке партије Албаније. Једна од карактеристика њиховог положаја била је да углавном нису дуго остајали на функцијама. Префекти у Приштини били су: Иљаз Агуши, Сељадин Кељменди, Риза Дрини, Ахмет Мифтари, Тахир Кољђини, Шевћет Шкупи, Исмаил Кемаљ-бег и Решид Мехмед-бег који је заједно са Немцима побегао из земље. Префекти у призренској префектури били су: Хисни Пеја, Сами Кока, Теф Нараћи, Арслан Бољетини, Љутви Спахија и Шећир Цури. У Пећкој префектури смене нису биле тако честе као у прве две. Овде су префекти били: Тефик Бољетини, Хисни Пеја (дошао из Призрена) и Ђељаљ Превеза који је после рата убијен при покушају бекства из затвора. Ниједно од ових лица није могло бити на тако високој дужности без великог поверења окупационих власти. Њима је била потчињена карабињерија, а касније жандармерија, бавили су се прогоном припадника народноослободилачког покрета и представљали значајне карике у окупационој систему.<sup>47</sup>

У свим префектурама, италијанско-албанске власти су оснивале тзв. *федерације*. Ови

<sup>45</sup> Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *н. г.*, 51; Ђорђе Борозан, *н. г.*, 301-302.

<sup>46</sup> Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *н. г.*, 54.

<sup>47</sup> Исто, 51-54.

политички комитети Фашистичке партије, инкорпорирани у све службе префектуре и ненпрефектуре, бирани су из редова колаборациониста ангажованих у сузбијању антифашизма, по упутствима италијанске обавештајне службе. При одређивању делатности федерата посебан значај придаван је одсеку за рад са омладином и децом, јер се сматрало да ове категорије становништва треба правовремено васпитавати у духу фашистичке идеологије. Нижа инстанца федерата називала се *фаша* и налазила се у срезovima и општинама, у својству вођства Фашистичке партије. Секретар фаше контролисао је већину послова на подручју среза, односно општине и непосредно сарађивао са потпрефектуром, карабињерском командом и општинским властима. У надлежности фаша било је уписивање лица у Фашистичку партију, достављање таквих спискова на верификацију федерату и прибављање података о деловању и кретању присталица антифашистичког покрета. Фашистичка партија је већ на овом степену организовања била главни ослонац целокупне организације окупационог режима.<sup>48</sup>

У систему квислиншке власти значајна је била и улога општина. Градске општине носиле су назив *башкије*, а сеоске *комуне*. Најважније личности у њима били су председници и секретари, које је постављао МУП Албаније. Сваки од председника имао је на располагању по неколико плаћених пандура. У сваком селу имали су по једно поверљиво лице које их је обавештавало о ситуацији појединаца за које се сумњало да раде против окупатора и квислиншких власти. Председници општина имали су још један важан задатак. Они су ангажовали и мобилисали вулнетаре за борбу против партизана или за паљевине и плачке насељеничких и осталих српских села. Предност у постављању председника општина имала су поверљива лица из Албаније, али и мештани који су својим делима доказали приврженост окупатору.<sup>49</sup>

Окупатори су на тлу Југославије имали разгранату мрежу обавештајних служби и пре Априлског рата. Џафер Дева је био обавештајац АБВЕР-а још од 1934. године. Анђело Антика, познати обавештајац италијанске војно-обавештајне службе, још пре Априлског рата је успоставио разгранату мрежу својих обавештајаца у Југославији, а нарочито на Косову и Метохији. Рад обавештајних служби на Косову и Метохији, изражавао је и међусобно неповерење осовинских савезника Италије и Немачке. Они су се међусобно контролисали и надмудривали у обавештајним комбинацијама. Постојао је прави мали рат међу њима, а квислинзи су били средство којим су се обе стране користиле.<sup>50</sup> Италијанске обавештајне и полицијске организације које су деловале на Косову и Метохији биле су:

Војна обавештајна служба (*Servizio Informazione Militari*) или скраћено *SIM*. Врховни орган ове службе био је подређен Главном генералштабу италијанске војске. СИМ се бавио обавештајним и контраобавештајним радом. Главни њен организатор на простору Косова и Метохије био је поменути Анђело Антика. Ова обавештајна служба је из Приштинске деловала према Косовско-митровачком округу, осим Новог Пазара и Рашке, који су били у надлежности СИМ -а из Сјенице. Антика је из Приштине успео да образује мрежу агената и на подручју Србије, тако да су Немци били непријатно изненађени када су 1943. године открили ову разгранату мрежу. Из Приштине СИМ је деловао и у правцу Македоније, пружајући подршку великоалбанским националистима. У италијанској окупационој зони најактивнији обавештајци СИМ-а били су предратни агенти, чији је рад био највише усмерен ка народноослободилачком покрету. Управо за борбу против овог покрета Антика је нарочито ојачао мрежу обавештајаца на Космету. Официри СИМ-а су, поред Албанаца, ангажовали и изванредан број Срба и Црногора-

<sup>48</sup> Ђорђе Борозан, *н. г.*, 303-304.

<sup>49</sup> Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *н. г.*, 54.

<sup>50</sup> Исто, 134.

ца преко којих су долазили до информација о партизанима и четницима;

Тајна Фашистичка политичко-обавештајна служба - *ОВРА* (*Organizazione di Vigilanza e Repressione dell' Antifascismo*; у преводу Органи безбедности за сузбијање антифашизма). Она је имала широко организовану агентурну мрежу и користила је целокупан државни апарат за спровођење својих циљева и задатака на уништавању политичких противника и организација, а у италијанском подручју била је носилац обавештајне делатности против народноослободилачког покрета на Косову и Метохији. На челу ових институција на Космету налазили су се Италијани, инспектори оружаних руководства Фашистичке партије Албаније. ОВРА се није бавила егзекутивним пословима, већ су то по њеним налозима чиниле квестуре, карабињери и остале полицијске установе. Октобра 1942. године албанско Министарство за унутрашње послове наредило је да се при свим федератима формирају *сквадре* (десетине) које ће се физички обрачунавати са припадницима народноослободилачког покрета и уношењем страха утицати на гушење отпора. Сквадре су, међутим, образоване само у Пећи и то три од по 10-12 људи, а постојале су до пада Мусолинија јула 1943. године. У сквадрама су били само Албанци и то појединци без икаквих моралних скрупула. У народу су се звале *Црна рука*, а њени припадници *црноруци*.<sup>51</sup>

*Квестуре* су вршиле политичку и управну власт у префектурама. То су биле организације настале у Албанији 1940. године, уместо дотадашње државне албанске полиције. За управника квестуре постављен је Албанац, а за саветника Италијан. Најзначајнији делокрух њеног рада био је везан за политички одсек преко којег је организовала сузбијање антифашистичког и народноослободилачког покрета. При свакој квестури радило је 30-40 агената који су имали униформе, али су своје службене послове најчешће обављали као цивилна лица. Свако такво лице имало је свој рејон и обавезу

да стално шири мрежу обавештајаца. На тај начин квестуре су извршиле више злочина, нарочито на подручју Космета. Квестуре у Приштини, Пећи и Призрену (постојала је квестура и у Дебру) биле су организоване тако да свака, поред именованих лица – квестора, инспектора и секретара – има посебна одељења: политичко, кривично и административно, као и пратеће службе. Управо ради ефикаснијег деловања, квестуре су после капитулације Италије задржали Немци, мењајући им назив у *дирекције њолице*, попуњаване људством из злогласне *Рејиментџи Косове*.<sup>52</sup> Декретом намесника Јакоминија од 27. фебруара 1942. године, донет је полицијски пропис којим су службеницима квестура поверене државна безбедност и презимање одговарајућих мера против сваког облика политичког организовања окупираног становништва. Према овом пропису, квестор је руководио организацијом служби на подручју квестуре и за свој рад одговарао директно префекту.<sup>53</sup>

<sup>52</sup> Исто, 92. Регимент Косове или Косовски пук била је јединица коју је формирао Бајазит Бољетин, потпуковник Српске државне страже, новембра 1943. године у Косовској Митровици, а по директном наређењу Цафера Деве. Задатак јединице био је да води борбу против јединица НОВ на Косову и Метохији и у Албанији, као и да увршћује квислиншки режим у Албанији. Срж јединице чинило је 400 жандарма из Косовско-митровачког округа. Прикупљање људства за јединицу спроводило се у свим деловима Косова и Метохије, на добровољној основи, под паролом пружања помоћи албанском народу у борби против комуниста. Припадници ове јединице били су плаћеничка војска. Сваки од њих, поред одела и исхране, примао је 20 наполеона месечно, а официри од 38 наполеона па навише, у зависности од чина и положаја. То није била дисциплинована, већ у правом смислу речи разуларена јединица, у којој је свако радио шта је хтео, особито када је реч о отимању и пљачкама. Старешински кадар чинили су официри албанске војске и официри Албанци из састава Српске државне страже. Командант Регимента био је Бајазит Бољетин. У Пећи ће припадници ове јединице начинити један од највећих злочина над српским становништвом на Косову и Метохији током Другог светског рата, Када су у ноћи између 3. и 4. децембра, па све до 8. децембра, у граду побили највероватније 108 људи (четворица су били Албанци, док су сви остали били Срби), будући да тачан број страдалих никада није утврђен. Убијени су бацани у канале за наводњавање и затрпавани камењем, а многи од њих су тако свирепо мучени да им је смрт представљала право олакшање. Јединица се распала крајем марта 1944. године. Највећи део њених припадника ступио је у СС дивизију Скендербег (Павле Џелетовић Иванов, *н. г.*, 166-170; *Косовска Митровица и околина*, Косовска Митровица, 1979, 275; Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *н. г.*, 306-315).

<sup>53</sup> Ђорђе Борозан, *н. г.*, 304-305.

<sup>51</sup> Павле Џелетовић Иванов, *н. г.*, 90-92.

Прикључивањем Косова и Метохије фашистичкој *Великој Албанији* Италијани су омогућили србофобичним албанским сељацима да отму имовину Срба и Црногораца и да их протерају са њихових огњишта. На удару су прво били пре рата придошли насељеници. Ти напади су постали још безобзирнији доласком окупаторских јединица. Ђаковички срез је, први на Косову и Метохији, „очишћен” од насељеника. Ту је обрачун са њима био најсуровији. За кратко време, до јуна 1941. године, убијено је 155 људи. Убијени су и староседеоци. Рачуна се да је у овом срезу живот изгубило више од 250 Срба и Црногораца. На пограничном подручју општина Ђаковица и Пећ Албанци су поубијали скоро све бивше жандарме, чиновнике и шумаре. Зверски су мучили људе који су били у државној слижби. У 17 насеља су опљачкали имовину и поубијали већи део мушкараца, а убијали су и децу изнад 10 година старости. Тада су поубијане читаве породице, а најгоре су прошли досељеници из околине Гацка и Невесиња.<sup>54</sup>

У скоро свим метохијским селима гореле су насељеничке куће или остајале пусте, да би их пљачкаши наредних дана срушили. У Дреници је у прва два месеца окупације убијено 90 насељеника, а из општине Дечани су сви прогнани за неколико дана. Слична ситуација била је и у околини Пећи и према Ругову, а и у самом граду су се дешавала бројна убиства. Становници више села су се самоорганизовали за одбрану и пружали отпор нападачима, попут села Суви До код Липљана и Граболе код Урошевца. Ово утврђено село, чији су житељи штитили и неколико околних села, одупирало се нападачима од 6. априла 1941. до 10. јануара 1943. године. Али, нападачи су уживали заштиту окупатора, били су бројнији, много боље наоружани и имали су много више муниције. Италијани нису на свом подручју предузимали одлучније мере да би спречили погром српског и црногорског становништва. Нису

реаговали на пљачке и паљења села, осим што су, с времена на време, интервенисали у корист Срба и Црногораца. Међутим, радило се о појединачним случајевима који се нису могли одразити на укупну ситуацију. У Источком срезу је 1941. године убијено 67 лица, а следеће њих 73. Највише жртава било је 1943. године када је убијено 135 лица. Године 1944, до ослобођења, убијено је 29 лица. Међу њима, шесторица су били Албанци, који су убијени јер су се супротстављали пљачкама и пружали заштиту комшијама.<sup>55</sup>

Албански сељаци су увек били наоружани и спремни да се окупатору ставе на располагање. Наоружани су одлазили на њиве, а пијачним даном у градове, што је изазивало страх и несигурност обесправљеног српског и црногорског становништва. Представници фашистичких власти често су одржавали масовне скупове. Говорници су отворено подстицали терор против Срба и Црногораца. Осим уцена, пљачки и убистава, Албанци су примењивали и друге методе како би животе Срба и Црногораца учинили што несношљивијим и присилили их на исељавање. Постављали су заседе и спречавали их да обрађују имања. Повремено су људе масовно хапсили, уз примену најсвирепијих облика злостављања.<sup>56</sup> Затвори у италијанској окупационој зони налазили су се у Ђиллану (*Кауша*), Пећи (*Шермеј кула*), Приштини, Урошевцу и Ђаковици. Режим у италијанским затворима био је блажи него у затворима под немачком управом, али је зато режим у истражном поступку пред квестурцима био сличан поступцима гестаповца.<sup>57</sup>

Сва ова злодела окупационих власти и њихових албанских сатрапа проузроковала су колоне избеглица које су са италијанске окупационе зоне прелазиле у Црну Гору или у Косовско-митровачки округ. Многе породице су биле без хранилаца и одраслих мушкараца који су у Априлском рату пали или у

<sup>54</sup> Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *н. г.*, 207-214; Благоје К. Павловић, *Албанизација Косова и Метохије*, Београд, 1996, 39-50.

<sup>55</sup> Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *н. г.*, 207-214.

<sup>56</sup> Исто, 214; Благоје К. Павловић, *н. г.*, 41-42.

<sup>57</sup> Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *н. г.*, 168-169.

заробљеништво или се из других разлога још нису вратили својим домовима. Било их је на хиљаде, без имовине, а што је било најтеже, и без наде да ће ускоро поправити свој положај. Неке избеглице из Ђаковице кренуле су пут свог старог завичаја, у околину Невесиња. Ту су им „добродошлицу пожелели” још већи крвници српског народа – усташе. И Италијанима, као и Немцима, те колоне избеглица су представљале велике тешкоће.<sup>58</sup> Од укупно 100.000 избеглих са Косова и Метохије током Другог светског рата, највећи број њих био је из италијанске окупационе зоне (око 40.000).<sup>59</sup>

Већ је речено да су Јевреји на Косову и Метохији живели у Приштини и Косовској Митровици. Окупацијом и деобом Косова и Метохије приштински Јевреји су се нашли у италијанској, а косовскомитровачки у немачкој окупационој зони. У Качаничком срезу, који је потпао под бугарску управу, Јевреји нису живели. На територији под контролом Италијана, поступак према Јеврејима је био знатно блажи него у немачком подручју. Италијански фашисти прописивали су антисемитске мере, толерисали су противјеврејске испаде, конфинирали их и интернирали, али је у целини режим према њима био сношљивији. У свест Италијана антисемитизам није продро толико дубоко као што је то био случај са Немцима. За време кратког задржавања Немаца у Приштини, пре него што су је предали Италијанима, Јевреји су већ морали да носе траке са натписом *Jude – Израелии*, а сви мушкарци од 15 до 60 године ишли су на принудан рад. Немачке налоге о Јеврејима извршавале су квислиншке власти које су располагале списковима Јевреја и вршиле над њима полицијски надзор у граду и на принудном раду. Када су окупациону власт преузели Италијани, највећи део „бриге” о Јеврејима препустили су албанским квислиншким властима и организацијама. Оне су спроводиле контролу и вршиле притисак да иду у Албанију, тачније у Берат. Међутим, то

није постигнуто све до маја 1942. године. Тада је извршена конфинација свих приштинских Јевреја, мушкараца од 15 до 60 година, који су спроведени у Берат. Њихове радње су опљачкане или формално откупљене за непојмљиво смешне суме новца. У Приштини су остала само деца до 15 године, жене и старци преко 60 година.<sup>60</sup>

Фашистичка Италија је почетком 1943. године преживљавала дубоку кризу у свим областима живота. На војном пољу доживљавала је поразе на свим фронтима. Савезничке снаге се искрцавају на Сицилију од 10. јула до 17. августа, одакле врше припреме за десант на италијанско копно. Велики савет фашизма је 25. јула изгласао неповерење Бениту Мусолинију, а краљ Виторио Емануеле III ускратио му је даљу дужност председника Владе, ухапсио га и интернирао. То је био крај фашизма у Италији. Маршал Бадоло образовао је нову Владу, а врховну команду над војском преузео је краљ. Бадоло је изјавио да Италија наставља рат на страни сила Осовине, а у исто време је водио преговоре и склопио мир са савезницима 3. септембра, да би 8. септембра 1943. године потписао капитулацију. Званично, био је то крај заједничких борби са нацистичком Немачком против савезничких снага.<sup>61</sup>

На простору Југославије, а самим тим и Косова и Метохије, Немци су спремно дочекали ову капитулацију. Они су још крајем јула отпочели концентрацију својих снага према италијанском подручју. И Бугари су били у приправности, рачунајући да ће проширити своју окупациону зону анексијом Призрена, Приштине и других места која су им припадала током Првог светског рата. Ове немачке припреме биле су пропраћене свестраним пропагандним акцијама. У својим плановима Немци су се ослањали и на албанске квислинге.<sup>62</sup>

<sup>58</sup> Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *н. г.*, 247-249.

<sup>61</sup> Слободан Д. Милошевић, *н. г.*, 184, 208-209.

<sup>62</sup> Павле Џелетовић Иванов, *н. г.*, 129-134. Као и на осталим југословенским територијама које су држали Италијани, и на Косову и Метохији је Немачка, пред капитулацију Италије, вршила припреме за заузимање италијанске зоне, тј. за спровођење плана Аксе,

<sup>58</sup> Исто, 206-207; Благоје К. Павловић, *н. г.*, 41.

<sup>59</sup> Ненад Антонијевић, *н. г.*, 37.



## Бугарска окупациона зона

Бугарска окупациона зона била је најмања. Она је захватала Качанички срез и део територије Ѓвљанског среза, на десној обали Биначке Мораве са Витином, Жегром и Ранилугом, као и део Неродимског среза (Урошевац), обухватајући највећи део Сиринићке жупе укључујући Штрпце. Подела Косова и Метохије није задовољавала ниједног окупатора. Крајем 1941. године донета је одлука да се бугарска окупациона зона прошири. Немачки командант Југоистока предлагао је 20. децембра 1941. године да се бугарски окупациони режим прошири на Приштину и Косовску Митровицу, али предлог није реализован. Тек половином 1942. године Лапски срез ушао је у склоп бугарске окупационе зоне, а почетком наредне године ушла су још два косовска среза: Митровачки и Вучитрнски. Ово немачко „попуштање” било је условљено потребом замене немачких трупа бугарским у време кризе Немца на Источном фронту и слома немачке 6. армије под Стаљинградом. Бугарске трупе чиниле су само окупационе посаде у Вучитрнском и Косовско-митровачком срезу. Оне су биле обавезне да поштују заповести надлежне Фелдкомандантуре, односно Крајскокомандантуре у Косовској Митровици у области управних послова, немачке законе и српско законодавство донето са немачким одобрењем. Бугари су имали

у коме је разрађен начин заузимања италијанских територија у Југославији и Албанији, а првенствено оних области где се очекивало савезничко искрцавање. Немци су спремно дочекали капитулацију Италије 8. септембра. На Косову и Метохији у акцију су први ступили војници из 4. албанског ловачког пука, а одмах су им се придружиле и остале квислиншке оружане формације. Вулнетари и наоружани сељаци искористили су насталу ситуацију за пљачку. Граничне страже и карабињери из станица, које до тада нису биле повучене у градове, разоружавани су и излагани пљачкама до голе коже, а у многим случајевима су и масакрирани. Албански сељаци пуцали су у леђа својим дојучерашњим заштитницима, који су у паничном страху гледали како да спасу живу главу. Немачке трупе прешле су граничну линију и запоселе целу бившу италијанску територију, не наилазећи на отпор италијанских војника. На Косову и Метохији борбе мањег обима су вођене једино у ѓвљанском крају и то између Албанаца и Италијана. У Пећи су албанске формације, приликом разоружавања, безразложно убиле десетак италијанских војника, иако им није био пружан отпор. Међу убијенима је био и један пуковник (Слободан Д. Милошевић, *н. г.*, 214, 217; Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *н. г.*, 264-265; Благоје К. Павловић, *н. д.*, 48).

великих претензија према територији Косова и Метохије и то највише оним које су припале Италијанима. Због тога ће избити велике несугласице, нарочито око територија у западној Македонији, а у случају рудника *Језерина* и до оружаног сукоба.<sup>63</sup>

Део Косова који је припао Бугарима окупирале су јединице 5. бугарске армије под командом генерала Николе Милкова, које су запоселе и делове Македоније и Србије. Према овој подели, Качанички срез ушао је у састав Скопске области која је имала 13 срезова. Поред среских начелстава *Качаничке среске ујраве* формиране су општине и у следећим местима: Штрпцу, Витини, Жегри, Пасјану и Панилубу. Постојећи поредак у окупационој зони обезбеђивали су батаљони граничара, контролишући граничне пределе према Србији и *Великој Албанији*. У општинским центрима успостављене су жандармеријске станице. Ове јединице требало је да буду појачање окупаторским бугарским снагама на овој територији. Полицијска стража била је распоређена у Витини, Гатању и Штрпцу. Били су веома добро наоружани карабинима, аутоматима и митраљезима. У саставу Скопске обласне полиције налазио се и *Бирманов одред* састављен од припадника војне и цивилне полиције и *контрарачејника*. Овом одреду је била дужност да обезбеђује ред и мир и кажњава нарушиоце успостављеног поретка. Окупиране делове Југославије Бугарска није третирао као окупационо подручје, већ као *ослобођене крајеве*, изражавајући тиме великобугарска стремљења позната још од 1878. године.<sup>64</sup>

<sup>63</sup> Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *н. г.*, 43-45; Мирослав Стоиљковић, *Бугарска окупационска војска у Србији 1941-1945*, ИСИ, Београд, 1989, 63-64.

<sup>64</sup> Мирослав Стоиљковић, *н. г.*, 64; Димитрије Кулић, *Бугарска окупација Србије 1941-1944*, том I, Београд, 1992, 97; Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *н. г.*, 45. Бирманов одред је добио назив по гестаповцу, СС поручнику Бирману, који је заједно са Асеном Богдановим, обласним полицијским начелником из Скопља, организовао овај одред. Идеја за оснивање Бирмановог одреда потекла је од стране пуковника Делуса, начелника централе Гестапоа за Бугарску, јула 1943. године. Задатак овог одреда била је борба против партизана и заштита рудника које су Немци експлоатисали. У састав овог одреда ушло је 30 бивших црвеноармејца који су приступили квислиншкој, тзв. Руској ослободилачкој армији и 30

Већ 23. априла 1941. године почела је да функционише скопска област у чијем се саставу налазио и новоформирани Качанички срез, а 26. априла уведена је редовна грађанска администрација и општинска власт Бугарског Царства. Тиме је ово подручје анектирано и на њему је заведена управа у свему као у Бугарској. Највиша инстанца власти на подручју под бугарском управом било је *Среско управленије* (среско начелство) са седиштем у Качанику. Оно је било потчињено *Обласном начелству* (управленију) у Скопљу. То је било политичко тело које је имало највећу власт на територији среза, нешто као среско начелство у бившој Југославији. На челу среског начелства налазио се начелник који је имао секретара и одговарајући број службеника који су водили реферате у области привреде и просвете. Начелнику је био подређен и полицијски апарат који је по формацији имао једног кандидата командира (заставника), осам пешадијских и два коњичка старија стражара (старији водници), 56 пешадијских и седам коњичких стражара (млађи водници). Све главне одлуке које су долазиле из Софије, а требало их је применити на анектираној територији (разне наредбе, заповести, прогласи и др.), ишле су преко среског начелства, као и сва улупства о раду и свим важнијим питањима. Среско начелство давало је смернице за рад свих њему потчињених органа, у првом реду општинама које су се налазиле на његовој територији. Цео руководећи апарат среског начелства био је састављен искључиво од Бугара, који су специјално из Бугарске упућивани на анектирану територију, почев од начелника до обичног службеника.<sup>65</sup>

Општине су постојале у Витини, Жегри, Пасјану, Ранилугу, Штрпцу и Качанику. Пре њихових формирања, у средишта где је требало да се оне оснују, долазиле су специјални ин-

спектори из Бугарске ради организовања припрема. Општина је била мања управна јединица и била је потчињена среском и полицијском начелству. На њеном челу налазио се *централни кмет*, најодговорнија личност у општини. Он је имао право да изриче казне затвора од неколико дана, а могао је да изрекне и глобе – новчане казне, обично у износу од 300 до 500 лева. Није био редак случај да су централни кметови хапсили људе, не би ли тако изнудили новац. Врло често су хапсили људе, а када би добили новац пуштали су их из затвора. Поред кмета ту се налазио и секретар – бирник. Највећи његов задатак и највећа брига било је убирање пореза. У свакој општини радила су још по два писара – старији и млађи. Тако је свака општина имала 5-6 људи у административном апарату, искључиво Бугара, као сталних службеника. Ту су били још и благајник, архивар, реквизиитор и војни референт. Као стално обезбеђење при свакој општини, на анектираној територији, била су још по два до три бугарска полицајца. По наредби централног кмета или бирника, они су приводили људе који се нису одазивали позиву општине или су се противили њеним наредбама. Општина је имала право да кажњава због прекршаја и доноси одлуке о хапшењу и кажњавању лица. Издавала је личне карте за сва лица од 18 до 55 година, као и листове за слободно кретање на окупационој територији. Нико без овог документа није смео напустити територију општине, а у противном би био кажњен и притворен. У надлежности општина била је и реквизиција животних намирница за потребе бугарске војске и државе, као и разрезивање и убирање пореза. У саставу општине или неколико општине, постојало је тзв. даначно управленије, нека врста пореске управе која је на ширем подручју водила пореску политику, одређивала пореске стопе и наплаћивала порез. Општина је издавала и наређења за кулук – обавезан бесплатни рад. Кулуком се највише радило на поправци путева, али и других јавних радова који су извођени на тај начин. Постојали су и тзв. кулачки спискови грађана изнад 18 година који су били разврста-

Албанаца. После два месеца одред је нарастао на 85 људи. Његови припадници били су одабрани зликовци који су испољавали велику свирепост према српском и македонском становништву (Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *н. г.*, 82; Павле Џелетовић Иванов, *н. г.*, 104-105).

<sup>65</sup> Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *н. г.*, 45; Димитрије Кулић, *н. г.*, 121.

ни по делатностима. Оваквом организацијом принудног рада Бугари су успоставили систем радних логора у којима су грађани имали обавезу да раде, али држава их није плаћала нити прехрањивала.<sup>66</sup>

У саставу сваке бугарске општине налазило се више села. Ради обезбеђења пуног увида над становништвом, у систему организације бугарске државне управе у сваком селу био је постављен *кметски намесник*, као нека врста сеоског старешине. Он је у селу био најодговорнија личност, односно извршни орган општине за одређено село. Сва наређења у вези са кукуком, порезом, реквизицијом, глобом, саопштењима и другим централни кмет је преносио преко кметских намесника. У почетку окупације, на анектираним територијама, кметски намесници били су искључиво Бугари. Касније су, међутим, чињена извесна одступања и у појединим селима су за кметске намеснике бирани представници локалног становништва у које су Бугари имали поверење, а које су сматрали сигурним и послушним. Ова дужност је обављана бесплатно. Као старешине села, кметски намесници су под својим руководством имали *десетаре*, а сваки од њих је имао своје десетине. Десетари су били обични сељаци који су, хтели - не хтели морали да прихвате ту дужност, јер би у супротном били позвани на одговорност. У десетине су улазили сви старији од 18 година на анектираној територији. То су биле полуцивилне, полувојничке формације. На овај начин бугарска цивилна управа држала је целокупно становништво, по војничком принципу, у психози сталне мобилизације. Десетине су биле основне радне јединице за обавезан физички рад, али и погодан организован облик политичког утицаја, односно политичког и полицијског увида над становништвом окупиране територије.<sup>67</sup>

Бугарску окупацију карактерисало је и увођење њихових судова (редовних и ванред-

них), бугарског законодавства и најстрожих репресивних мера у случају напада на бугарска војна и службена лица, са забраном антибугарске пропаганде. Бугарски окупациони механизам је у свом саставу имао, поред класичних организација, и службу безбедности која је будно контролисала делатност Албанаца и италијанску пропаганду на Косову, супротстављајући се активности италијанске обавештајне службе у склопу постојећих антагонизама који су се репродуковали. По питању обавештајних и контраобавештајних служби и њихове агентуре, Бугари су били недорастао партнер Италијанима и Немцима. За контролу границе Бугари су организовали граничну зону са седиштем у Качанику, чији је командант најпре био потпуковник Тодор Војинков, а потом мајор Јордан Поп Јанков. Граничним јединицама командовали су официри који су се бавили и контраобавештајним радом. Они су били повезани са појединцима у селима и њихова активност није била запажена.<sup>68</sup>

У почетку је положај албанског становништва у бугарској окупационој зони био изузетно тежак. Бугари су према њима испољавали подозрење и сматрали су их грађанима нижег реда. Због понашања бугарских власти, више Албанаца из Качаничког среза морало је да пребегне на територију коју су контролисали албански квислинзи. Они су насељени на територији Ђиљанског среза. Квислиншка власт обезбеђивала им је смештај искључиво у српским домовима. Добијали су материјалну помоћ од албанских власти, али им то није била препрека да од породица, под чијим су кровом живели, захтевају бесплатну храну и остало што им је требало. Били су безобзирни у опхођењу са домаћинима и њиховим породицама, а неки од њих су се, преко ноћи, бавили пљачкањем Срба и Црногораца у суседним селима. Доласком у Штрпце, бугарски војници су покушавали да се приближе српском становништву, позивајући се на словенство и православље. Неке од Срба су наоружавали и обукли

<sup>66</sup> Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *н. г.*, 46; Димитрије Кулић, *н. г.*, 122-123.

<sup>67</sup> Димитрије Кулић, *н. г.*, 123-124.

<sup>68</sup> Мирослав Стоиљковић, *н. г.*, 64; Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *н. г.*, 135-136.

им униформе, наводно да се бране од Албанаца. Затим су их повели у села у којима су живели Албанци, наредили им да говоре српски, док су они злостављали и пљачкали. Срби су после овога, увиђајући намеру окупатора, збацили униформе и вратили оружје. Циљ окупатора био је јасан – требало је завадити локално становништво како би се лакше владало у туђој земљи.<sup>69</sup>

Бугари су од почетка вршили одређене притиске и на српско становништво. Захтевали су да се декларишу као Бугари, не презајући притом ни од најгрубљег и најбезочнијег малтретирања. Сви који би се изјашњавали као Срби могли су у року од два дана да очекују исељавање из места становања. Србима је била забрањена употреба српског језика, а као званичан језик одмах је уведен бугарски. Забрањена су презимена на *ић*, а свако је морао на крају свог презимена да стави *ов* или *ев*. Све фирме које су биле на *ић* морале су се преправити на *ов* или *ев* и морале су бити исписане на бугарском језику. Најстроже је било забрањено ношење шајкача. Постојао је скоро читав покрет у борби против шајкача. На свим јавним местима, установама и радњама морале су бити истакнуте слике бугарског цара Бориса, као и бугарске заставе. Затечене књиге на српском језику су спаљиване. Школе нису радиле, а власти су покушавале да неке Србе, гимназијалце, придобију и преусмере на школовање у Бугарској. Владали су општи терор и незаконоње. Мере бугаризације су се примењивале искључиво силом, уз непосредну подршку бугарске полиције, управних власти и војске. Августа 1941. године почела је насилна мобилизација за бугарску војску.<sup>70</sup>

Већ 1941. године бугарске власти почеле су интернирање Срба. Среском начелству достављен је попис свих радних група, у ствари, логора за принудни рад, којих је на територији Бугарске, без анектираних крајева, било 102. Радне групе су биле у саставу радних дружина којих је било осам и свака је имала свој рејон.

Препоручено је да се лица одређена за принудни рад упућују у радне групе које су најудаљеније од насељених места. Најпознатији затвор у бугарској окупационој зони налазио се у Качанику. Он није био велики, али су услови у њему били изузетно тешки и сурови. Бугарска полиција која је чинила затворску посаду, крајње нељудски се односила према затвореницима. Током Другог светског рата из бугарске окупационе зоне иселиће се 25.000 Срба.<sup>71</sup>

Немачка је предвиђала да Италија, њен фашистички савезник, неће моћи још дуго да опстане после изгубљеног рата у Африци, искрцавања савезника на Сицилију и бомбардовања њених градова. Немачка војна команда је, у случају капитулације Италије, предвидела тајни план под називом Аксе (Осовина). Тај план предвиђао је да Бугарска, као најпоузданији немачки савезник, окупира део балканског простора који је под својом влашћу држала Италија. У те територије спадали су и Косово и Метохија.<sup>72</sup>

<sup>69</sup> Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *н. г.*, 57, 171; Ненад Антонијевић, *н. г.*, 37.

<sup>70</sup> Мирослав Стоиљковић, *н. г.*, 211. Према плану Аксе, а у циљу растерећења немачких трупа на Балкану, бугарске трупе требало је да прошире своју окупациону зону на Албанију и Црну Гору, а самим тим и западну Македонију. Али на конкретно питање, које је упућено бугарском Генералштабу преко немачког војног изасланика у Софији, да ли би Бугари били спремни да запоседу подручје Дебар-Гостивар-Тетово, бугарски Генералштаб није одговорио. То ћутање добро је дошло Немцима да глатко одбију захтев Бугарске за проширење свог окупационог подручја и на западну Македонију, у време када су после капитулације Италије Немци без већих последица спровели план Аксе. С друге стране, када су сазнали за намеру да ће се за реокупацију Косова и Метохије употребити и бугарске јединице, Албанци су били веома незадовољни и ставили су Немцима до знања да ће се бугарској војсци одупрети оружјем. Све то је натерало Немце да преиспитају своју одлуку о ангажовању бугарске војске у оквиру плана Аксе (Павле Џелетовић Иванов, *н. г.*, 146; Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *н. г.*, 261-262).

<sup>69</sup> Бранислав Божовић, Милорад Вавић, *н. г.*, 56-57, 245.

<sup>70</sup> Исто, 57; Димитрије Кулић, *н. г.*, 190.

**Miroslav PURIĆ**

**Organizing of Occupied Zones and Occupational Authorities in Kosovo and Metohija in 1941**

Since the time of Prizren league in 1878 Albanians clearly expressed their national aim that all Albanians should live in one country. Fully aware of their potentials and strength, they will, for their cause, have been finding allies in those countries whose interests will intervene and oppose with interests of the countries on whose territories Albanians have had pretensions. Serbia, Greece and Montenegro have been first among these countries. As early as the Second Balkan War Albanians came into close connection with Bulgaria and during the First World War their main ally was Austro-Hungarian Empire. That is why the fact that Albanians saw Germans and Italians as liberators and saviors, supporting and

helping them as much as they could in the Second World War is not surprising. Under the cover of their patrons, Albanians started in the beginning of April, 1941 ethnic cleansing in Kosovo and Metohija and West Macedonia from non Albanian population in order to create ethnically clean Big Albania. The result of their pretention was that 100, 000 Serbs and Montenegrins left Kosovo and Metohija from 1941-to 1944 while 10, 000 were executed. Albanians' contribution to fight against fascism was extremely small, on the other hand the help they gave to Axis Powers and their massive joining to quisling military formations, was, maybe, the biggest in Europe.

**Miroslav PURIĆ**

**L'organisation de zones d'occupation et autorités d'occupation au Kosovo et à la Metohija en 1941**

Depuis le temps de la Ligue de Prizren, les Albanais firent ressortir clairement leur objectif national pour que tous les Albanais vivent en un état. Très conscients de leurs possibilités et de leur force, ils trouveront pour leur lutte, durant le XXème siècle, des alliés dont les intérêts s'entrelaceront et s'affronteront avec les intérêts des pays sur le territoire duquel les Albanais eurent des prétentions. Au premier plan ce furent la Serbie, la Grèce et le Monténégro. Pendant la Deuxième guerre balkanique déjà, les Albanais entrèrent dans une relation étroite avec la Bulgarie, afin que durant la Première Guerre mondiale leur allié principal soit l'Autriche-Hongrie. En conséquence, il n'est donc pas surprenant que les Albanais voient, en les Allemands et en les Italiens pendant la Seconde Guerre mondiale, leurs

libérateurs et sauveurs, et qu'ils les aidèrent de tout cœur et furent placés à portée de main. Sous la protection de leurs patrons, les Albanais vont commencer, au début d'avril déjà de l'année 1941, avec la purification ethnique du Kosovo et de la Metohija et de la Macédoine de la population non-albanaise, afin de créer la Grande Albanie ethniquement pure. Le résultat de leur aspiration fut que du Kosovo et de la Metohija 100 000 Serbes et Monténégrins fuirent entre les années 1941-1944, et que 10 000 d'entre eux furent tués. La contribution des Albanais à la lutte contre le fascisme fut extrêmement faible, mais alors le soutien qu'ils eurent accordé aux forces de l'Axe et la massivité de leur entrée dans les formations militaires de Quisling fut, peut-être, la plus grande en Europe.